

COULSON, Noel James

kidi için bk. M. Selim El-Awa, II/2, s. 143-179). 3. *Succession in the Muslim Family* (Cambridge 1971). İslâm miras hukuku ile ilgili bir eserdir. 4. *Commercial Law in the Gulf States: The Islamic Legal Tradition* (London 1984). School of Oriental and African Studies'in hukuk fakültesinde yüksek lisans programı çerçevesinde verdiği Ortadoğu ülkelerinin karşılaştırmalı ticaret hukuku derslerinin notlarından oluşan eser Körfez ülkelerinin ticaret hukuku ile ilgilidir.

BİBLİYOGRAFYA :

I. Edge, "Obituary: Noel Coulson", *BSOAS*, L/3 (1987), s. 532-534; "Writings of N. J. Coulson", a.e., s. 534-535; "Obituary: Professor Noel J. Coulson", *Arab Law Quarterly*, 1/5 (November 1986), s. 473-474; Muhammed Selim El-Awa, "Approaches to Shari'a: A Response to N. J. Coulson's A History of Islamic Law", *Journal of Islamic Studies*, II/2, Oxford 1991, s. 143-179.

CENGİZ KALLEK

CÖMERTLİK

Eldeki imkânları
meşrû ölçüler içinde,
gönüllü olarak ve karşılık beklemeden
başkalarının yararına sunma eğilimi.

Cömert Farsça *cevân*-merd kelimesinden Türkçeleştirilmiştir. Cömertlik kavramı İslâm ahlâkı literatüründe genellikle *sehâ*, *sehâvet* ve *cûd* terimleriyle ifade edilir. *Sehâ* ve *sehâvet* sözlükte "ocağın, içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkân hazırlanması" anlamına gelir. Bu mânadan hareketle gönül zenginliği ve genişliğine de *sehâvet* denilmiştir. "Bir şeyin yeni, iyi ve sağlam olması", ayrıca "cömertlik yapmak" anlamındaki *cevd* veya *cevdet* kökünden türetilmiş olan *cûd* da terim olarak *sehâvet* kelimesiyle eş anlamlıdır (bk. *Lisâ-nû'l-'Arab*, "shv", "cvd" md.leri; Râgib el-İsfahânî, s. 293). Bazı İslâm ahlâkıları bu iki terimi cömertliğin farklı dereceleri için de kullanmışlardır (aş. bk.). Kur'an-ı Kerim'de *sehâ*, *sehâvet* ve *cûd* kelimeleri geçmemekle birlikte pek çok âyette *infak*, *isâr*, *i'tâ*, *it'âm*, *ihsan*, *ikram*, *bezl* gibi masdarlardan gelen fiillerle cömertlik erdeminin önemi üzerinde durulmuştur. Hadislerde ise hem bu kelimeler hem de *sehâ*, *sehâvet* ve *cûd* kelimeleri geçmektedir.

Cömertlik Câhiliye devrinin en önemli erdemleri arasında yer almaktaydı. Bu

dönemde cömertliğiyle ün salmış ve adları tarihe geçmiş pek çok kişi vardır. İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre Araplar arasında Kâ'b b. Mâme, Hâtim et-Tâî ve Herim b. Sinân'dan daha cömert bir kimse yoktu (eş-Şi'r ve's-şu'arâ, s. 164). Câhiliye devrinde birinin çok cömert ve misafirperver olduğunu anlatmak için "kuşları doyuran", "esen yeli besleyen", "yolcunun azığı", "köpeği korkak olan" gibi mecazi ifadeler kullanılırdı. Ancak bu dönemde cömertçe davranışların temel âmilî, ahlâkî ve insanî duygulardan ziyade kişinin veya kabilenin şan ve şöhretini yayma tutkusuydu. Esasen asâlet, cesâret ve sehâvet, Câhiliye hayatının en ciddi zaafılarından olan şeref yarışının (tefâhür) başlıca konularıydı.

İslâm dini cömertliği bir fazilet olarak kabul edip yüceltmenin ötesinde onu bencil duyguların tatmin vasıtası olmaktan çıkararak Allah rızası ve insan sevgisinden oluşan ahlâkî bir muhtevaya kavuşturmuştur. Kur'an-ı Kerim, malını Allah rızası için değil sadece insanlara gösteriş olsun diye harcayan kimselerin bu davranışlarının ahlâkî değer taşımadığını, yardımlaşmanın ancak insanlara iyilik etme (birr) ve Allah'a saygı gösterme (takvâ) niyetine dayalı olması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır (bk. el-Bakara 2/264; el-Mâide 5/2; el-Leyl 92/17-20). Kur'an'da cömertlik öncelikle Allah'ın sıfatları arasında gösterilmiştir. Allah sonsuz lutuf ve kerem sahibidir (er-Rahmân 55/27, 76; el-Alak 96/3). O'nun bir adı da kerîmdir (el-İnfîtâr 82/6). Bundan başka Kur'an'da yer alan rahmân, rahîm, vehhâb, latîf, tevvâb, gaffâr, afûv, raûf, hâdî gibi ilâhî isimler de Allah'ın cömertliğini değişik yönleriyle ifade eden kavramlardır. Bir hadiste, "Allah cömerttir ve cömertliği sever" buyrulurken "cömert" karşılığında Allah'ın isimlerinden biri olarak "cevdâ" kelimesi kullanılmıştır (Tirmizî, "Edeb", 41).

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in cömertliğine dair pek çok rivayet yer almaktadır. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik gibi ünlü sahâbîlerden nakledilen hadislerde Hz. Peygamber insanların en cömerti olarak tanıtılmıştır (bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vaḥy", 5, "Şavm", 7, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâ'il", 48, 50). Yine Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Hz. Âişe gibi sahâbîler, Resûlullah'ın kendisine ihtiyacını bildiren hiçbir kimseyi geri çevirmediğini belirtmişlerdir (bk. *Müsned*, VI, 130; Müslim, "Fezâ'il", 56, 57; Ebû Ş-Şeyh, s. 46-48).

Gerek Kur'an'da gerekse Sünnet'te cömertliğin ilâhî bir sıfat ve peygamberlerin de sahip oldukları üstün bir fazilet olarak kabul edilmesi, İslâm ahlâkılarının bu konuya özel bir önem vermelerine yol açmıştır. Ahlâk kitaplarında geleksel uygulama sürdürülerek diğer erdemler gibi cömertlik de israf ve cimrilik diye adlandırılan iki aşırılığın (rezîlet) ortası sayılmıştır. İsfraf şahsî ve ailevî harcamalarda aşırılığa kaçmak, nefsin kötü arzularını tatmin etme uğruna insanî ve dinî hiçbir gaye gütmeksizin eldeki imkânları saçıp savurmak, cimrilik ise dinin ve örfün gerekli gördüğü yerlere harcamaya yapmaktan kaçınmaktır. Kur'an-ı Kerim'de müslümanlara her iki aşırılıktan da sakınarak harcamalarında ölçülü olmaları emredilmiştir (el-A'râf 7/31; el-İsrâ 17/29; el-Furkân 25/67).

İslâm ahlâkına göre cömert olabilmek için başkalarına yardım etmek yeterli değildir. Ayrıca bu yardımın isteyerek ve seve seve yapılması gerekir (bk. el-Haşr 59/9). Çünkü diğer bütün ahlâkî faziletler gibi cömertlik de insanda bir huy ve meleke haline gelmekle kazanılmış olur. Bu sebeple ara sıra veya isteksiz olarak ya da zorla iyilik yapan bir kimse cömert sayılmaz. Buna karşılık iyilik yapma niyet ve iradesi taşıdığı halde bunu gerçekleştirme imkânına sahip olmayan insan cömert sayılır (Gazzâlî, III, 53, 58, 60). Cömertliğin meleke halini alması güçlü bir irade eğitimiye bağlıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber'e hangi sadakanın daha değerli olduğu sorulduğunda, "Yaşama sevincin yerinde ve mala düşkün olduğun, zenginliği arzulamakta ve fakirlikten korkmakta bulunduğun zamanda verdiğin sadakadır" diye cevap vermiştir (Buhârî, "Zekât", 11). Cömertliğin diğer bir şartı da yardıma mukabil hizmet, mükâfat, övgü ve teşekkür gibi herhangi bir maddî veya mânevî karşılık beklememek (el-İnsân 76/8-10), gösterişten ve yardım edilen kimseyi rencide edecek tutumlardan dikkatle kaçınmaktır (el-Bakara 2/261-265). Ayrıca yardım olarak verilen malın gözden çıkarılan bir şey olmayıp sahibi nezdinde değer taşıması da cömertliğin şartlarından (el-Bakara 2/267; Âl-i İmrân 3/92).

İslâm ahlâkıları yapılan hayrın miktarı, cinsi, hayır sahiplerinin malî imkânları, sosyal tabakalar arasındaki yerleri vb. açılardan konuya eğilerek cömertliği çeşitli tasniflere tâbi tutmuşlardır. Buna göre cömertliğin en alt derecesi, şeriâtın farz kıldığı zekât ve ailenin ge-

çimini sağlamak gibi görevlerin yerine getirilmesidir. Bunun ötesinde iyilik yapmak ise kişinin ahlâk ve faziletteki kemal derecesine bağlıdır. Bazı ahlâkçılar bu açıdan cömertliği şehâvet, cûd ve îsâr olmak üzere başlıca üç dereceye ayırmışlardır. Kişinin, imkânlarının çoğunu kendisine ayırarak azını hayır yolunda kullanmasına şehâvet, azını kendisine ayırarak çoğunu başkalarına ikram etmesine cûd, gerektiğinde kendisini tamamen mahrum bırakarak imkânını başkaları için kullanmasına da îsâr denir. İsâr, Haşr sûresinin 9. âyetinden alınarak terimleştirilmiştir. Söz konusu âyetle, hicretten sonra Medinelî ensarın Mekke'li muhacirleri evlerine alıp mallarına ortak ederek yüksek bir cömertlik ve feragat örneği göstermiş oldukları övgüyle anlatılmaktadır. İbn Kayyim el-Cevziyye, yapılan hayrın cinsi bakımından cömertliği on mertebeye ayırmıştır. Bunlar bedenî imkânlar, makam ve mevki, rahat ve huzur, ilim ve servet gibi madî ve mânevî imkân ve kabiliyetlerin hayır yolunda kullanılmasından oluşur (*Medâricü's-sâlikîn*, II, 305-308). Başka bir tasnife göre cömertliğin en mükemmeli Allah'ın cömertliğidir. Çünkü Allah hangi varlığın ne kadar ikrama lâyık olduğunu bilir ve o kadar ikram eder. Ayrıca O'nun ihtiyaçtan münezzeh olduğu için ikramından dolayı kulunu minnet altında bırakmak gibi bir gaye güttüğü de düşünülmez. İnsanlar arasında cömertlik sıfatına en çok muhtaç olanlar ise yöneticilerdir; onlardan sonra diğer sosyal tabakalar gelir (Râgıb el-İsfahânî, s. 294).

Fârâbî ve İbn Sînâ gibi *sudûr**cu İslâm filozofları, yeni Eflâtunculuk'tan da faydalanarak varlığın Allah'tan taşmasını (feyz) ve genel olarak âlemde hayrın as-

lî, şerrin ise ârizî olduğu şeklindeki görüşlerini Allah'ın cömertlik (cûd) sıfatıyla izah etmişlerdir (Fârâbî, s. 57; İbn Sînâ, s. 297-298). Bazı ahlâkçılar, klasik ahlâk felsefesindeki dört esas fazilete (hikmet, şecaat, iffet, adalet) ilâveten cömertliği de temel fazilet sayarak bunun altında ikinci derecedeki faziletleri sıralamışlardır (meselâ bk. İbn Miskeveyh, s. 43; İbn Hazm, s. 59, 87).

BİBLİYOGRAFYA:

Lisânü'l-'Arab, "cûd", "şhv" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "krm", "şdk" md.leri; Wensinck, *Mu'cem*, "cûd", "şhv" md.leri; *Müsned*, VI, 130; Buhârî, "Bed'ü'l-vaḥy", 5, "Şavm", 7, "Zekât", 11, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâ'il", 48, 50, 56, 57; Tirmizî, "Edeb", 41, "Da'avât", 63, 69; Nesâî, "Şavm", 57; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-u'arâ*, s. 164; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986, s. 57-58; Ebû'l-Şeyh, *Ahlâku'n-nebi ve âdâbüh* (nşr. Seyyid el-Cümeylî), Beyrut 1406/1986, s. 46-51; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 43, 106-107; İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 297-298; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 31, 59, 87; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimü's-şer'â* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Beyrut 1400/1980, s. 293-294; Gazzâlî, *İḥyâ* (Beyrut), III, 53, 57-60, 243, 257, 259-261; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, s. 303-309; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 575-584, 587-588, 593, 597.

MUSTAFA ÇAĞRICI

CÖNK

Genellikle âşık edebiyatı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerinin toplandığı anonim mahiyette bir mecmua türü.

Eski ve yeni sözlüklerle ansiklopedilerde aslı, mâna ve muhtevası hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Cava ve Malaya dillerindeki *djong* (conk) kelimesin-

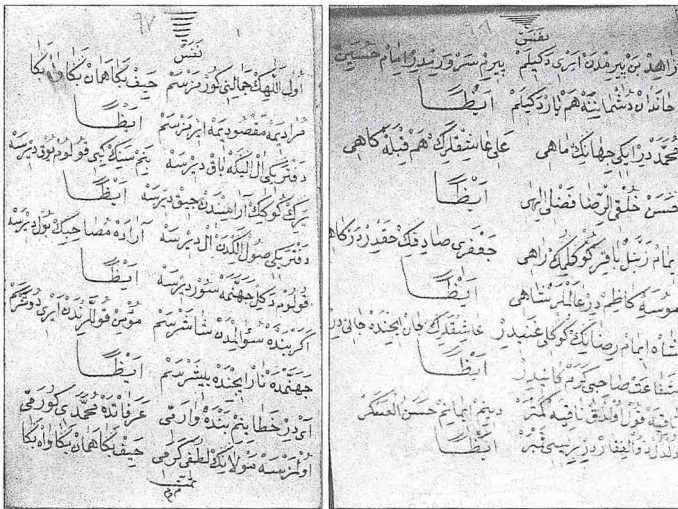
den gelen cönk İspanyol ve Portekizce'ye *junco*, İtalyanca'ya *giunco*, Fransızca'ya *jonque* ve İngilizce'ye *junk* olarak geçmiştir; Çin denizlerinde kullanılan dibi düz ve dört köşeli, puruvası, çıkıntılı baş bodoslaması ve kış pupası, dümeni mualakta olan yelkenli gemiler için de genel bir ad olmuştur (*The Shorter Oxford English Dictionary*, I, 1047).

Aka Seyyid Muhammed Ali Türkçe olduğunu söylediği cöngü "türlü konuların, özellikle çeşitli şairlerden seçilmiş şiirlerin yazılı olduğu kitap veya defter" şeklinde tarif eder ve kelimenin Türkçe'de "büyük gemi, fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim, büyük nesne" anlamlarında kullanıldığını söyler (*Ferheng-i Nizâm*, II, 408). Şeyh Süleyman Efendi de cöng'e "gemi, sefine" karşılığını verir ve bir edebiyat terimi olarak "mecmua" anlamına da geldiğini belirtir (*Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, s. 142). *Farsça-Türkçe Lûgat*'ta ise cönk, "Büyük gemi ve içinde türlü türlü şiirler ve meseleler bulunması itibarıyla eş'ar defterine denir. Ona *beyâz-ı büzürg* de derler" ("cönk" md.) şeklinde tarif edilmiştir.

Cönk ansiklopedilerde genellikle "uzunlamasına açılan ensiz, uzun yazma mecmualara verilen ad" olarak tanıtılmış ve "mecmua"nın belli konularda seçilmiş örnek metinlerden oluşan yazma ve basma kitaplar için kullanıldığı söylenerek cönkle mecmua arasında bir ayırım yapılmamıştır. İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ında yer almayan kelimeye *el-Mu'cemü'l-vasîf* "tambur, çalgı aleti" mânasını verir ("cnk" md.). Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî ise cönkün Arapçalaştırılmış bir kelime olduğunu, mûsiki aleti ve daha çok ud mânasında kullanıldığını söyler (*Tâcü'l-'arûs*, "cnk" md.); kelimenin çeşitli dillere ait sözlüklerdeki karşılıkları hakkında geniş bilgi için bk. Gökyay, s. 107-149). Bugün Türkiye'de halk arasında cönk kelimesi kullanılmamakta, bazı yörelerde ve özellikle Sivas'ta cönk yerine mecmua denilmektedir.

Cönk kelimesi gerek gemi anlamıyla gerekse mecmua ve diğer anlamlarıyla XV. yüzyıldan beri Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde kullanılmıştır.

Kütüphanecilik açısından bir kitap şekli olarak da değerlendirilebilecek olan cönkler şekillerinden dolayı "dana dili" denilmektedir. Bu tabirin doğru biçiminin Farsça "dânâ dili" olduğu ileri sürülmekeyse de cönklerin halk arasında "sığır dili" olarak adlandırıldığı bilinmek-

XIX. yüzyılın sonlarına ait dinî-tasavvufî muhtevalı bir cönkten iki sayfa (M. Uzun özel kitaplığı)